

Теорія інформаційного права

УДК 34

КОРЧЕВНА Л.О., кандидат юридичних наук, доцент,
Одеський національний університет ім. І. Мечникова

КАТЕГОРІЯ “ПРАВО” В УЧЕННЯХ НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. Про категорію “право” в ученнях І. Канта та Г. Гегеля.

Ключові слова: механізм правового регулювання, право, свобода, закон.

Аннотация. О категории “право” в учениях И. Канта и Г. Гегеля.

Ключевые слова: механизм правовой регуляции, право, свобода, закон.

Summary. Of the category “right” in the studies of I. Cantar and G. Gegelya.

Keywords: mechanism of the legal adjusting, right, freedom, law.

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній юридичній літературі під механізмом правового регулювання розуміють систему юридичних засобів, які забезпечують упорядкованість суспільних відносин правом. До його елементів відносять норми права, юридичні факти, правовідносини, акти застосування права і реалізації суб’єктивних прав та юридичних обов’язків. Однак за умов гуманітаризації теоретичних знань про державу і право правомірність цього викликає сумніви.

Радянська наука ототожнювалася з природничими науками взагалі, внаслідок чого правознавство знаходилося в одній низці з природознавством. Таке розуміння було зорієнтоване на причинно-механістичну картину світу, згідно з якою вважалося, що усі явища викликаються причинами і оцінюються відповідно до законів механіки. Ця картина склалася в епоху Просвітництва, коли з природничих наук була вилучена метафізика. Відкрита у той час всезагальність причинного зв’язку дозволяла робити припущення, що каузальний закон є всезагальним законом природи, а досягнення техніки давали підстави вважати, що все підпорядковане законам механіки, людина ж відіграє роль гвинтика.

Минуле століття характеризувалося онтологічною революцією у розумінні наукового пізнання. Було доведено, що пізнавальне відношення є відношенням буття і що пізнання крім суто інтелектуального, логіко-гносеологічного дискурсу охоплює й волю, і чуття людини (її переконання, оцінки, страждання). Згідно з сучасною онтологією реальний світ у собі є не простим, а всебічно розширеним. У ньому зводяться один над одним чотири шари буття, нижчий з яких завжди стає опорою для вищих.

Найнижчий шар охоплює космос як сукупність усіх фізичних утворень – від атома до величезних систем, про які ми дізнаємося з астрономії. Другим шаром є царство органічного, плинність якого дуже мала порівняно з космосом за протяжністю, але набагато переважає його за рівнем буття й автономності. Над організмом, спираючись на нього і водночас будучи цілком самостійним, підноситься світ душі (психіка в цілому й свідомість зокрема). А над ним знаходиться духовне життя (світ ідей), яке утворює загальну сферу, становлення якої поєднує покоління. Свідомість, що розуміється як примітивна (позбавлена духу), може містити тільки зародок пізнання. Але розгортається вона на рівні вищого шару, яким є духовне життя. Лише духовна свідомість здатна ставити певні цілі та забезпечувати їх досягнення.

Метою статті є дослідження категорії “право” в ученнях класичної філософії в контексті поняття “механізм правового регулювання”.

Виклад основних положень. Онтологічна революція у розумінні наукового пізнання спонукає до перегляду нашої гносеології, яка до цього часу має сциєнтистський характер і не бере до уваги екзистенційну природу мислення. Водночас знання в галузі гуманітарних наук, у тому числі юридичних, відрізняються від природничо-механістичних знань. Якщо нині запитати дослідника-позитивіста (таким є той, хто навчався і виховувався на причинно-механістичній картині світу) про мету його дослідження, то його відповідь не буде пов’язана з проблемою природи людини, душі чи духу. Запитавши у юриста-легіста (позитивіста), заради чого він повинен настоювати на додержанні закону, чому служать держава і право, у більшості випадків отримаємо відповідь, пов’язану з поняттям порядку. Визначити ж, навіщо цей порядок потрібний, юрист-легіст неспроможний, бо з самого початку відкинута будь-яка кінцева осмислена мета.

Найістотнішим недоліком юриспруденції легізму є її нездатність зрозуміти смислову цілісність правової реальності внаслідок ігнорування цілісної (тілесно-душевно-духовної) структури особи як носія цієї реальності. Тому представники позитивізму сповідують методологію, неадекватну природі досліджуваного об’єкта. Неспроможність позитивізму стає очевидною, як тільки постає проблема загального змісту життєвого досвіду. Адже він нічого не може сказати про осмислену мету поведінки і тому не здатний інтерпретувати пов’язані з цією метою елементи поведінки. Основною тенденцією природничо-наукових знань було прагнення до аналізу. При цьому явище набувало наукової значущості лише після того, як воно було розкладено на окремі елементи. Тож ця течія втратила і здатність прямо й безпосередньо пізнавати цілісність речей.

Зі сказаного випливає необхідність перегляду наших уявлень про природу науки. Досить кинути побіжний погляд на сучасну концепцію та організацію останньої, щоб відчувати теоретичну неспроможність галузей, так чи інакше пов’язаних з людською практикою.

Неперевершеним зразком гуманістичного (а не механістичного) осмислення держави і права є вчення І. Канта та Г. Гегеля. Так, ключем до кантівського розуміння права є його вчення про емпіричний і інтелігібельний (розсудковий) характер людини. Він вважав, що людина як емпіричний характер є одним з перехідних кілець чуттєвого світу явищ і перебуває в залежності не тільки від певних умов, місця і часу, а й від певних причин. Тому цей характер таким же чином зумовлений загальними зв’язками світу явищ, як й будь-який предмет емпіричного знання. Людина ж як інтелігібельний характер вільна від умов часу і простору та причинних залежностей. Така незалежність від природного закону причинності й зумовленість до дії суто зсередини себе, зі свого духу або ідей називається інтелігібельною свободою. Тож людина є винятком з основного природного закону, згідно з яким будь-яке реальне явище зумовлене певною причиною. Вона здатна розпочинати новий ланцюг явищ, найглибшим джерелом яких є її духовна субстанція.

Найкраще зрозуміти, що таке право за Кантом, можна через його зв’язок зі свободою. Ще з часів Сократа вважалося, що оскільки людина є складною (плотсько-розсудково-розумною) істотою, свобода – це незалежність людини від плотської, чуттєво-тілесної та розсудкової частин у ній. Свобода не потребує теоретичного доведення, бо вона дається людині від природи.

Кант вважав свободу сутністю, розпізнавальною ознакою права. На його думку, право – це сукупність умов, за яких вільна воля однієї особи узгоджується з волею іншої з погляду всезагального закону свободи [1, с. 285].

У своєму “Вступі до вчення про право” Кант відокремив вчення про позитивне право від вчення про природне право, наголосивши на тому, що правознавець, роз’яснюючи вчення про право, повинен викладати принципи, що мають бути незмінними для будь-якого позитивного законодавства. Він стверджував, що вчення про природне право повинне ґрунтуватися лише на апріорних принципах, а позитивне (статутне) право випливати з волі законодавця [1, с. 291]. На його погляд, природне право – це приватне право, яке існує поряд з публічним.

Головна ідея вчення Канта про приватне право полягала в тому, щоб свобода, яка є найглибшою сутністю людини, не залишалася абстрактною можливістю. Вона повинна мати буття. Першим актом свободи є власність. Кант і розпочинав своє вчення про приватне право з відносин, пов’язаних з володінням річчю. Він ретельно розробив поняття договору як основного поняття приватного права.

Ключ до розуміння природи договору Кант знайшов у понятті волі. Базовим положенням його вчення про її автономію була теза: *“Розумна природа тим відмінна від будь-якої іншої, що сама собі задає мету”* [1, с. 97]. На його думку, ідея гідності розумної істоти полягає в тому, щоб підкорятися лише такому закону, який вона сама собі встановлює [1, с. 95]. Тож воля розумної істоти має розглядатися як така, що наділена законодавчими функціями. Це положення є принциповим. Воно висувало проблему співвідношення волі державного законодавця і законодавчої волі будь-якої людини як розумної істоти. Своїм вченням про приватного законодавця Кант спростовував механістичний підхід до пізнання права і правового регулювання. На його погляд, інтелігібельний характер свободи, в якому Кант вбачав сутнісну ознаку права, зумовлює метафізичне, а не емпіричне походження останнього. Він сформулював правовий закон, відповідно до якого кожна людина повинна діяти таким чином, щоб вільний вияв її волі був узгоджений з волею інших людей, сумісною із всезагальним законом свободи [1, с. 284].

Духовно-гуманістичну традицію вчення про право Канта продовжив Гегель. Він вважав, що право є буттям вільної волі. Система права – це царство реалізованої свободи. Принцип свободи – найвищий принцип. Право – ніщо інше, як здійснення свободи. Підвалини права треба шукати у сфері духовного. Субстанцією духу є свобода. Тож витoki поняття права знаходяться поза наукою про право. Його необхідно сприймати як дане [2, с. 60, 67]. Гегель буквально відтворив кантівське тлумачення права, стверджуючи, що в його основі лежить свобода окремої людини і право полягає в тому, щоб кожна людина спілкувалася з іншими як з вільними істотами [2, с. 36].

Гегелівське поняття свободи, а отже, і права подібне до розуміння його Кантом. Воно не емпіричне, а інтелігібельне. Свобода – це постулат. У центрі вчення Гегеля знаходиться людина, природним станом якої є свобода, що набувається нею від народження. Він вважав, що розумінню права не може навчити чуттєво-емпіричний досвід, і тому вступав у гостру полеміку з позитивними юристами.

Гегель відомий своїм вченням про різність джерел права та їх ієрархію. Філософською мовою суть цього вчення можна виразити таким чином: логосом права є природне право (“право само в собі”), субстанційну сутність якого становить людська вільна воля з модифікаціями у вигляді звичаїв, договорів, законів, правових принципів, судової практики. Отже, й за Гегелем усе право не є творінням державного законодавця.

Закони можуть суперечити логосу права, що зумовлює необхідність дослідження проблеми неправових законів.

На думку Гегеля, важливо не те, щоб люди постійно мали на меті абстрактні правила й перетворювали своє життя на механічне підведення своїх вчинків під букву законів. Важливо, щоб у душах людей жило і діяло “право само в собі” і щоб закони адекватно і правильно відображали зміст людської вільної волі. У такому разі позитивне право збігатиметься з природним і вільна воля збереже свободу. Люди мають жити правом і в праві, знаючи його розумну сутність і свою власну розумну природу. Закон має бути для людини тим “об’єктом”, який лише умовно начебто “приходить ззовні”. Насправді він розкриває внутрішню сутність душі – розумну й вільну волю. Зустріч суб’єктивної волі із законом повинна мати не підкорююче, а звільняюче значення, бо розум завжди звільняється шляхом усвідомлення своєї тотожності з “об’єктивним”. Однак для цього усвідомлення людині необхідно не тільки знати закон, а й мати вільний доступ до своєї внутрішньої природи, яка в усіх людей однакова.

“Право само в собі” дається кожній людині у вигляді її розумної й вільної волі. Отже, і суддя може здобути його в собі таким же чином, як і громадянин, що постає перед судом. Тому Гегель надавав великого значення правовій інтуїції при застосуванні права. Судді не повинні застосовувати закон, йдучи за його буквою, бо на цьому шляху педантичного пристосування справжню справедливість відшукати неможливо. Між загальним правилом, закріпленим у законі, і одиничним випадком завжди є розбіжність, яка зумовлює необхідність того, щоб закон був модифікований. Однак ця модифікація повинна здійснюватися в душі істинного права, згідно з вказівками людської вільної волі. А таку зумовленість суддя може знайти лише всередині себе. Можливо, звичайно, що суб’єктивна впевненість судді буде лише його суб’єктивною впевненістю, не більше. Але правильна організація суду присяжних дає певну гарантію уникнення таких рішень. Суд присяжних задовольняє вимогам “вільного” суду.

“Право само в собі” спонукає людину до того, щоб вона стала особистістю. Правова заповідь проголошує: будь особистістю і поважай інших як особистостей. Без цього немає шляхів до цілого, до ідеї. Людина, якщо вона не особистість і не визнає особистості в інших, нездатна бути “правом”. Саме в цьому полягає підґрунтя прагнення природного права піддавати тиску особу, її життя, діяльність, сферу свободи. На цій забороні ґрунтуються правові веління [2, с. 265 – 280].

За Гегелем людська вільна воля є сутнісною й визначальною ознакою не тільки права, а й держави. Він зазначав, що держава є дійсністю конкретної свободи, а остання полягає в тому, що певна індивідуальність та її особливі інтереси дістають повний розвиток і визнання свого права [2, с. 286]. Гегель вважав, що змістом і метою державної влади є здійснення природних, тобто абсолютних прав громадян. Останні мають не відмовлятися від цих прав у державі, а, навпаки, лише в ній користуватися ними і досягати їх розвитку [2, с. 53].

З огляду на сказане стають зрозумілими гегелівські твердження, що “держава є моральним універсумом”, “здійсненням моральної ідеї”, “моральним цілим, здійсненням свободи і розуму” [2, с. 55, 279, 283]. Гегель зазначав, що держава є організмом, тобто розвитком ідеї в своїй окремоті або особливості. Особливості створюють різну владу, її функції та сфери діяльності, завдяки чому всезагальне породжує і зберігає себе. Зазначений організм є політичним устроєм. Якщо не всі його частини стають тотожними, якщо одна з них вважає себе самостійною, має загинути все. Метою держави є всезагальний інтерес як такий, а в ньому – збереження окремих

інтересів громадян, субстанцію яких він складає [2, с. 293 – 294]. Міцність держави полягає в тотожності обох цих сторін [2, с. 291]. Тож головною ідеєю Гегеля є визнання того, що держава – це не механізм, а розумне життя свободи, що усвідомлює себе, система морального світу [2, с. 300].

Висновки.

Поняття механізму правового регулювання, як і механізму держави, є природним наслідком причинно-механічної картини світу. Усі механістичні поняття знаходять у цій картині обґрунтування та виправдання.

Онтологічна революція в науці й пов’язана з нею гуманітаризація теоретичних знань, включаючи й знання про державу і право, спростовують механістичний підхід у правопізнанні як спрощений, а отже, й недостатній інтелігібельний елемент у функціонуванні правової системи не підвладний каузальній детермінації і тому не пізнається за допомогою механістичних понять.

Використана література

1. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. – Ч. 1. Метафизические начала учения о праве. – СПб., 1995.
2. Гегель Г.В.-Ф. Философия права. – М., 1990.

~~~~~ * * * ~~~~~